

פרשת פקודי
תשע"ו לפ"ק

- הפנים הם לברוקלין נ"י -

הדלק"נ..... 5:41
עלות..... 4:59
נץ החמה..... 6:10
סוף זמן ק"ש..... 8:32
שקיעה..... 5:59
מוצש"ק ר"ת..... 7:12

כרם בית שמואל

פניני תורה וחסידות

יו"ל בס"ד ע"י מכון כרם בית שמואל
שע"י חסידי אלכסנדר
בנשיאות כ"ק מרוך אדמו"ר שליט"א

מאמרים
מענייני הזמן

עת הבציר

חודש אדר שני

החודש הזה אין לו מזל

כתב רבינו אפרים על התורה, הביאו הרב הגדול החיד"א בספר דבש לפי, שאין הכשפים שולטים במי שנולד באדר שני. ונ"ל להיות שהכשפים נעשים על פי סדרי המזלות, בשעה פלוגית וביום פלוני ובמעשים משונים, והחודש הזה אין לו מזל כיון שהוא נוסף על הי"ב.

ולשמע אוזן שמעתי, שגזירת המן היתה על חודש אדר שני, וכן נמצא בספרי הקדמונים. ונראה לי בזה, דהנה המן הרשע היה מכשף גדול, (עיי' בכתבי האריז"ל), ותדע שהיה מבחינת נפש הקדמוני מנחש ומכשף, וכן כל העמלקים, והנה השי"ת הפיר עצתו במה שפעל ועשה שנפל לו הפור על חודש אדר שני שאין בו מזל, ואין שולט בו כישוף, וגם כן נזכר למעלה בגבהי מרומים שאין מזל לישראל כי הם למעלה מן המזלות (שבת קכ"ו)... ובה תמצא טוב טעם למה קבעו קריאת המגילה באדר שני דייקא.

(בני יששכר א' י"א)

בני יכולין לשנות המזל והטבע

אמרו חז"ל משכנע אדר מרבין בשמחה ובריא מזליה דישאל, והגם שאין מזל לישראל, אבל חודש הזה למעלה מן המזל ולכן מעברין השנה באדר דייקא. ואיתא כי באדר שני אין מזל, שיש רק י"ב מזלות, וי"ב חדשים מול י"ב שבטים, ואדר נגד יוסף שנחלק לשנים (מנשה אפרים) לכן יש שני אדרים ובחיל יוסף הצדיק דאחיד בשמיא וארעא. וכמו השבת דהוא שביעי לימי החול ומעלה הזמן לשרשו והוא בחיל לחם משנה, כמו כן חודש הזה מעלה כל החדשים.

וזה שניתן לבני ישראל לעבר השנה והקב"ה מסכים עמהם, לרמוז כי בני ישראל יכולין לשנות המזל והטבע. ולפי ששורשן של בני ישראל למעלה מהזמן והטבע, כל שמחתן כשמיגע עת שלמעלה מן המזל שאין מזל לישראל, ולכן היו עושין שמחה וסעודה בעת עיבור שנה כמבואר בחז"ל.

(שפת אמת לקיטנים)

מכרם רבותינו

טיול בכרם ספרי רבותינו הק' ובמשנתם הטהורה

כוונת בצלאל בעשיית המשכן טרם הכלים

יורע, שפעמים ממתין ואינו בא - רש"י. ולכן ציוה משה לעשות 'כלים' תחילה, והכוונה בזה שאם נתעורר בקרב איש הישראלי ניצוץ אלקי ואש תבערת המצוה תוקד בו לעשות רצון קונו, אזי בל יאחר כלל ובל ימתין עד שיתקן את נגעי לבבו, רק יעשה תיכף ומיד, ואח"כ יתקן אשר עיוות.

בצלאל חידש שמכח לב נשבר יזכו להיות משכן ה'

אך לעומתו, היתה מחשבתו של בצלאל, שבדורות האחרונים שיהיו מטורדים בשעבוד הגלות והחשך יססה ארץ, שיהיו בשפל המצב עד למאד, וגם אותה הכנה מועטת לא יהיה להם, וגם ה'כלים' לא יעשו כלל ח"ו, שלא יהא ביכלתם לקיים תורה ומצוות כראוי. ורק השי"ת ברחמי חושב מחשבות לבל ידח ממנו נדח ויאבד ניצוץ מישראל, רואה ומביט בנאכי רוח ובשרון לבבות ישראל שמתבוננים בשפל מצבם שנדחו כל כך, וזה עצמו יקר בעיני ה', ומהכנעה ושפלות הזה נעשה 'מקדש' ושם חביון עוזו של הקב"ה, כי קרוב ה' לנשברי לב, ו"אני שוכן את דכא". ומזה גופא יהא נעשה מקדש לה', מכח שברון לבם והכנעתם הגדולה. ולכן הלך בצלאל ועשה ה'משכן' תחילה, הרומז לדבר זה שיזכו בני ישראל להיות משכן ה' ע"י שברון לבם ושפלותם, אף בלא יכלתם לעשות כלים כראוי.

וכשמע משה רעיא מהימנא שהיה דואג ומתאנח תמיד על ישראל (כמבואר בתנא דבי אליהו פ"ד) אמר לו בצל א-ל היית כי בודאי כך צוה לי הקב"ה, כי השי"ת ברוב רחמי וחסדיו מקבל תשובת נכאי רוח ושרון לבות ישראל לריח ניחוח, ומזה נעשה המשכן אעפ"י שלא תיקן עוד את עצמו, ואח"כ תעשה את הכלים דהיינו המצוות ומעשים טובים.

ומסיים רביה"ק התפארת שמואל ז"לע (באומרו את דברי קודש אלו טרם חג הפסח): ובכן גם אנחנו היום שהחג הקדוש הבעל"ט ממשמש ובא, ומכף רגלי עד ראשי אין בי מתום ואין נוכל לגשת אל הקודש ולקבל החג הקדוש עם המצוות הגבוהים ורמים למעלה ראש. אך השי"ת ברוב רחמי וחסדיו החוקר לב ובוחן כליות יראה בשפלותינו, כי נכפפה קומתינו, ובושתי ונכלמתי להרים ראש, ולעשות המצוות שלא נוסף חלילה כח להסט"א שיהא ח"ו בבחינת מצוה הבאה בעבירה, ותקותינו חזקה בזה שהשי"ת יקבל שפלותינו ושרון לבנו ברוב רחמי וחסדיו, ויעמוד לנו שנוכח לעשות המצוות ולקבל ליל התקדש חג בקדושה וטהרה וליליה כיום אייר, שהקב"ה מדליק אור מתוך חושך ובאורו נראה אור והיה לנו ה' לאור עולם.

(עפ"י ספה"ק תפארת שמואל בפרשתנו אות ב')

בפסוק ובצלאל בן אורי בן חור וגו' עשה את כל אשר צוה ה' את משה, ואיתא ברש"י משה צוה לבצלאל לעשות תחילה כלים ואח"כ משכן, אמר לו בצלאל מנהג העולם לעשות תחילה בית ואחר כך משים כלים בתוכו, אמר לו כך שמעתי מפי הקב"ה. אמר לו משה בצל א-ל היית כי בודאי כך צוה לי הקב"ה.

העבודה האמיתית להיות סור מרע קודם עשה טוב

ומפרש כ"ק מרן רביה"ק התפארת שמואל ז"לע ענין זה מה שבתחילה אמר משה לעשות כלים תחילה ואח"כ בית, על פי דרך עבודה, לפי מה שמבואר בספרים הקדושים שבטרם כל עשיית דברי מצוה או תורה ותפלה צריך להכין את עצמו בתשובה כראוי ולנקות את נפשו ונשמתו, ולקיים בעצמו "סור מרע" תחילה, ואח"כ יוכל לקיים "עשה טוב". שכל זמן שהאדם עדיין מלוכלך בחטאיו ובפגמיו ובאופן הזה הוא עושה מצוות ומעשים טובים, הרי הוא ח"ו (ירמ"י ד') "ואל תזרעו לקוצים", שמעשיו הולכים ח"ו לסטרא אחרא רח"ל. ומבלעדי תשובה מקודם אזי מעשיו הם ח"ו בבחינת "מצוה הבאה בעבירה", שמוסיף תת כח להסט"א הגוולים וחומסים את החלק הטוב שלו, וע"י מעשיו מוסיף בזה כח וחיות להסט"א ח"ו.

ועל כן צריך האדם לקדש ולטהר את עצמו להיות מרכבה להשכינה הקדושה, שיהא גופו מוכן לקבל השראת הקדושה, וזהו הרמז ב"לעשות משכן תחלה" שהגוף יהיה מתוקן ומקודש שיוכל להכניס בתוכו הקדושה, התורה ומצוות, שהם ה'כלים' האורות העליונים, ומבלעדי הכנת הגוף והקדושה היאך יוכל להכניס כלים בתוכו. וזה שתמה בצלאל כלים שאעשה, היכן אכניסם? שהרי אם לא יהא האדם גופו ראוי ומוכן היטב כדי לקבל ולזכות אל ה'כלים' שהם התורה והמצוות, אזי עדיין יהא בבחי' מצוה הבאה בעבירה כאמור.

משה רבינו דאג לדורות האחרונים

ולאמיתו של דבר כן היא הדרך הישרה שיבור לו האדם שיכין את עצמו לקבל הקדושה להיות בחינת סור מרע ואח"כ עשה טוב. אמנם משה רבינו ע"ה רעיא מהימנא צפה והביט באחרית הימים, וכדאיתא בתקוני זוהר ש'משה' ראשי תיבות מ'ה ש'היה ה'וא ש'היה, וראה דלאו כל מוחא סביל דא, ובפרט בעת הזאת, אם ימתין האדם ויאחר את קיום מצוותיו ומעשיו הטובים עד שיכין את עצמו בהכנה דרבה כראוי וכיאות, הרי בין כך ובין כך יכבה הניצוץ ולא יוכל לעשות אח"כ שום דבר. וכמו שאמר החכם מכל אדם (קהלת י"א) ושומר רוח לא יורע (שאם ממתין ומצפה עד בא הרוח, לא

אלה פקודי המשכן משכן העדות

ודקדקו **במדרש** למה נאמר כאן ב' פעמים 'משכן'. ואולי עפ"מ **ש בספה"ק** עיקר עבודת ישראל להגביר הצורה על החומר, הנשמה על הגוף, וזוהי זוכה להיות מרכבה להשראת השכינה, בבחינת "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". ועבודה זו היא בשני עיני עבודת האדם, א' בעת שלומד ומתפלל ועוסק במשא ומתן צריך לידע כי הכל היא רק בכח עזר העליון, ואלמלא עוזרו לא היה יכול לו, וזוהי הוא מגביר הנשמה על הגוף ונעשה בחינת 'מקדש' כלי מוכשר לקבל הקדושה. וב' היא אם

השכינה ע"י המצוות, ע"י שכל מצוה היא קבלת מלכותו ית' שהוא עדות שמושעבדים אנחנו לעשות רצון המקום ב"ה אבינו מלכנו, וע"י העדות זה שבני ישראל מעידין עליו ית', משרה הקב"ה שכינתו על המצוות...

(שפת אמת תרל"ה, ועיי"ש)

ותכל כל עבודת משכן

בפסוק ותכל כל עבודת משכן וגו' ויעשו בני ישראל, איני יודע מה מלמדינו כל הפסוק. **ונראה דמלמדינו דעת איך הבא לטהר מסייעין אותו, וכל מה שהתשוקה מתרבה בעשיית המצוה השי"ת למשענו לו לגמור המצוה, הגם שהוא כמעט מן הנמנע, השי"ת עוזר לו.** ומשמיענו זה הפסוק דמלאכת המשכן היה מן הנמנע למין האנושי שתעשה על ידו, וכבר ידעת שכמה וכמה עניינים היו דרך נס, כמו הבריה התיכון וכיוצא, רק להיות גודל תשוקתם לקיים רצון יוצרם עשו מה שהוא בחוקם וכחם, והאמינו בה' ובטחו בישועתו, ועל ידי זה נגמרה העשיה. וז"ש "ותכל כל עבודת", 'ותכל' מלשון 'כלתה' נפש' (תהלים פ"ד) שכל עבודת המשכן היה בתשוקה רבה, ועל ידי כך ויעשו בני ישראל ככל וגו'.

וירא משה וגו' והנה עשו ככל אשר צוה

בלשון הפסוק יש לדקדק דכתיב שראה משה "והנה עשו ככל אשר צוה כן עשו", ונראה ככפל מה שהזכיר עשייתם ב' פעמים. אך הנה אמרו חז"ל שרמזה רבינו ע"ה היה מצטער שכל ישראל התנדבו לנדבת המשכן והוא לא נתן כלום, והדבר צריך ביאור למה אכן לא התנדב, ומעיקרא מה קסבר. ומפרש **הרה"ק בעל שפתי צדיק מפליץ וצוקללה"ה** שידע משרע"ה שנצרך לבנין קדוש כזה כוונות ויחודים נוראים, וזהו העיקר מכוון לשבתו יתברך, וממילא הכין עצמו שיהיה הוא מייחד היחודים הנצרכים לזה. וכעין מה שפירש **המגיד הקדוש מקאזניץ זי"ע** על דברי הגמרא (יומא ע"א): שאמרו שמעיה ואבטליון לכהן גדול "תון בני עממין לשלם דעבדין עובדא דאהרן" דהיינו שהם היו 'עושים' את עבודת הכ"ג, ע"י כוונתיהם ויחודיהם מבחון, היו מרוממים את הכ"ג למדריגותיו שהיה צריך, עיי"ש (ספה"ק **עבודת ישראל** ליה"ס).

זה מה שראה משה "והנה עשו ככל אשר צוה" דהיינו שעשו הכל כפי שנצטוו, ולא זו בלבד אלא "כן עשו" בשלימות ממש שיהא מכוון לשבתו יתברך, ולא היה לו מה להוסיף אפילו בכוונותיו ויחודיו. וכמבואר **במדרש** לגבי קרבנות הנשיאים שכיוונו לדעתו של הקב"ה (שהש"ר ב) "יפה את רעיתי כתרצה - כשאת רוצה לית את צריכה מילף מכלום", שכאשר בני' רוצים זוכים הם לכון לגמרי לדעתו של הקב"ה ואף שלא למדו או נצטוו עליה

בעת שעוסק בדברים הגשמיים מקדש עצמו במותר לו, וכן כשהולך בשוק ומקיים ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם ויודע ומאמין, כי עיני השי"ת משוטטות בכל בזה הוא מגביר הנשמה על הגוף וממשיך על עצמו השראת דקדושה... ואולי זהו "משכן משכן" העדות, לרמוז להאדם שיהיה משכן מקום השראת השכינה בב' עבודות הנ"ל.

(ספה"ק תפארת שמואל א')

אלה פקודי המשכן משכן העדות

וע"ד הרמז "פקודי המשכן" הם המצוות דכתיב בהו "פקודי ה' ישרים", והם מביאין השראת השכינה. לכן נקרא פקודי המשכן משכן העדות, פי' איך בא השראת

אצל השולחן וכמעט שכל אנשי העיר היו אצלו עם קוויטליך וכבר היה חצי שולחן מלא עם קוויטליך, וחצי שולחן מלא עם מטבעות נחושת של שני קאפיק. המנהג היה שהקדושת לוי זי"ע היה מחוייב להתפלל בבית הכנסת של העיר בתור רב דמתא, והנה בעת שהיו כבר הקהל בבית הכנסת, שלחו את השמש שיבוא הרב להתפלל כל נדרי, והקדושת לוי השיב להמשמש כי נצרך עוד אנשים לבוא עם קוויטליך, והשמש היה ירא לילך להשיב תשובה זו להקהל, לכן המתין.

בתוך כך באה אשה במהירות וקוויטל בידה ונתנה על השולחן עם שני קאפיק והתחיל הקדושת לוי לומר שאינו מקבל את הקוויטל כיוון שיש בהקוויטל שתי נפשות ומגיע לו ארבע קאפיק, שני קאפיק בעדך ושני קאפיק בעד בנך היחיד, ולא רצה בשום אופן לקבל. ואז אמרה האשה "רבי הקדוש כל היום הלכתי לקבל פרוטות בתור הלוואה למען שיהיה לי השני קאפיק, ויותר אין לי, ולא אכלתי ולא שתיתי כל היום מאומה כי הייתי טרודה בזה למען שיהיה לי מזומנים השני קאפיק, ומה ביכולתי לעשות עוד"... והקדושת לוי השיבה אני שלחתי להכריז שמכל נפש מגיע לי שני קאפיק ואיני רוצה בפחות מזה. וחזרה האשה ואמרה רבי הקדוש אולי יש לכם איזה עצה לקבל את הקוויטל, והקדושת לוי השיבה תאמיני לי שאין לי שום עצה. אז אמרה האשה "רבי הקדוש, יש לי עצה את נפשי הנני מפקירה, איך בין מיד מפקיר, והשני קאפיק יהיו עבור הבן יחיד שלי" ואז לקח הקדושת לוי זי"ע את הקוויטל בעצה זו, והלך בוריות לבית הכנסת וצעק בכל הדרך בקול רם "**אני הולך עם העצה פון די ליבע מאמע, ועד מפקיר צו זיין אבי דאס קינד צו ראטעווען**"... ובטח רצה בזה להמליץ טוב על ישראל.

(וכותא דאברהם)

אשכולת הכרם

סיפורי צדיקים
מבין ערוגות הכרם

ויביאו את המשכן

במדרש בפרשתינו (שמו"ר נ"ב ה) דרשו חז"ל את הפסוק "צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו - אימתי נאמר הפסוק הזה ביום שעמד המשכן שהיתה שמחה גדולה בישראל שהקב"ה שורה אצלם"... משל למלך שהיתה לו בת יחידה והיה מחבבה ביותר מדאי והיה קורא אותה בת, לא זו מחבבה עד שקראה אחותי, ועד שקראה אמי, עיי"ש. וביאר **הרה"ק רבי אברהם מפאריסוב זי"ע** שאהבת האם היא אהבה שלימה שאין לה שום נגיעה באהבתה את בניה. וזה "לא זו מחבבן עד שקראן אמי" שהיא אהבה נקיה בלי שום נגיעה, (הדברים הובאו באורך ובמילואם להלן במדור **פריז מותיק להני**).

וסיפר **הרה"ק מפאריסוב זי"ע** הסיפור הידוע שהרה"ק בעל **קדושת לוי מבארדיטשוב זי"ע** שלח לבית המדרש להכריז פ"א יום אחד לפני יום הכיפורים בשמו ובפקודתו שמחר ערב י"כ הוא יושב כל היום לקבל קוויטלעך מכל אחד ואחד, וכל אחד יוכל לבוא אליו בבקשתו ולהזכיר לפניו, ורק בתנאי שיתנו לו מכל נפש שני קאפיק (מטבע של נחושת). ותיכף עמדו המתנגדים ועשו אסיפה גדולה מכל הבעלי בתים והציעו לפניהם איך שהרב דמתא הטיל מס גלגולת של שני קאפיק בלי הסכמת אנשי העיר, אמנם היו שם גם הרבה בעלי בתים פשוטים מהעיר והם היו עומדים בצד הרב דמתא, באומרים שמוותר להרב לקבל שני קאפיק מכל נפשות העיר, וזה נחשב כדמי' יום טוב' ששולחים לרב העיר.

ובבקר ישב הרה"ק מבארדיטשוב על כסאו

וישם את המנורה וגו' ויעל הנרות לפני ה'

הנה בנרות המנורה היה הנס בנר מערבי שהיה דולק כל היום, ובבוקר כשהיו מטיבים ומדשנים את הנרות לא היה מדשן את נר המערבי אלא משאירו דולק, וממנו היו מדליקין את שאר הנרות בין הערבים. ואיתא **במשנה** (תמיד ל"ג) "מצאו שכבה, מדשנו ומדליקו ממזבח העולה" פי' שהיה הכהן מדשן את נר המערבי וממדליקו כדי שיהא דולק כל היום, אף שלא ע"י הנס. ופירשו **התוס'** (מנחות פ"ו ד"ה מנחה) מצאו שכבה - דהיינו לאחר שמת שמעון הצדיק ששוב לא היו רגילים בנס שידלק נר המערבי עד הערב. ובסוף דבריהם כתבו "ושמא את דתקון הכי היינו טעמא שלא לשנות מכמות שהיה בשעה שהנס קיים בימי שמעון הצדיק" עכ"ד.

ודקדק **הרה"ק מהרי"ד מבעלזא זי"ע** שמשמע מדבריהם דהא דקתני מצאו שכבה מדשנו ומדליקו וכו' הוא תקנתא דרבנן בלבד לזכר הנס, וא"כ איך היה מותר לעשות כן בשבת. ואין לומר דאכן אם כבה בשבת לא היו מדליקין את נר המערבי בבוקר כסדר הנ"ל, דהרי מבואר בירושלמי פ"א דראש השנה "זה סדר התמיד בין בחול בין בשבת". ומפרש הרה"ק מבעלזא עפ"י דברי **המדרש** (בר"ר פ"ה בראשית) ויברך אלקים את יום השביעי רבי אליעזר אמר ברכו בנר ובי היה המעשה פעם אחת הדלקתי את הנר בלילי שבת ובאתי ומצאתי שבת דלוק ולא חסר כלום, ע"כ. ולפ"ז יש לומר דבביהמ"ק בודאי היתה הברכה מצוייה במנורה בשבת, דאף שבימות החול לא היה הנס רגיל שידלק עד הערב כמו שהיה תמיד בימי שמעון הצדיק, עכ"ז בשבת דלק תמיד הנר המערבי עד הערב ולא הוצרכו לדשנו, ובערב היו מדשנין אותו ומדליקין אותו יחד עם שאר הנרות, ואתי שפיר.

משכן העדות

איתא במדרש בפרשתנו (שמו"ד י"א ד) מהו העדות, א"ר שמעון ב"ר ישמעאל עדות הוא לכל באי עולם שיש סליחה לישראל... א"ר יצחק משל למה הדבר דומה, למלך שנטל אשה וחיבבה יותר מדאי, כעס עליה והניחה, והיו אומרים לה שכנותיה אינו חוזר עליך עוד. לימים שלח לה ואמר פגדי את פלטין שלי, והציעי את המטות, שביום פלוגי אבא אצלך, כיון שהגיע יום פלוגי בא המלך אצלך ונתרצה לה ונכנס אצלך לפלטין ואכל ושתה עמה, ולא היו שכנותיה מאמינות, אלא כיון שהיו מריחות ריח בשמים באותה שעה ידעו שנתרצה לה המלך. כך הקב"ה חיבב את ישראל והביאם לפני הר סיני ונתן להם את התורה וקראן ממלכת כהנים וכו' אחר ארבעים יום חטאו, אותה שעה אמרו העובדי כוכבים אינו מתרצה להם עוד, שנאמר (איכה ד) אמרו בגוים לא יוסיפו לגור, כיון שהלך משה לבקש רחמים עליהם מיד סלח להם הקב"ה שנאמר (במדבר י"ד) ויאמר ה' סלחתי כדברך. אמר משה רבון העולם הריני מפייע שמחלת לישראל, אלא הודיע לעיני כל האומות שאין בלבך עליהם, א"ל הקב"ה חייך הריני משרה שכניתי בתוכם שנאמר (שמות כ"ה) ועשו לי מקדש ומכירין שמחלתי להם. לכן נאמר "משכן העדות" שעדות היא לישראל שמחל להם הקב"ה, עכ"ל המדרש.

כפי נולד האהבה תדחה הבטחה

ולכאורה עדיין צריך ביאור למה צריכים להודיע לאומות העולם שהקב"ה מחבב אותנו ומה תועלת בזה. ודב"ק הרה"ק רבי יעקב אריה מראדיזימן ז"ע לפרש הענין עפ"י משל לאדם שהיה ישר וחסוב, ופעם אחת הוצרך לטובתו של איזה איש שפל בזוי ומבזה, והלה עשה לו טובה גדולה עד מאוד, ומעשיו מתחיל השיר לאהוב את האיש הנבזה הזה ומרגיש אליו רגשי אהבה וחיבה באופן נפלא. אמנם, עדיין חרפה הוא לו להראות לו אותות אהבה וחיבה ברבים, ומתבייש לקרבו לעיני הרואים שהרי אין הדבר לפי כבודו, ולכן מקרבו ומחבבו רק במקום סתר במקום שאין איש. אך הנה אם התגבר אצלו האהבה כ"כ, אזי תדחה האהבה את הבושה, ולא יתבייש מלחבבו אף במקום גלוי ולעיני הכל, ורק אם האהבה אינה בשלימות אזי תגבר בושתו על האהבה ולא ירצה לגלותה. וכך אנו רואים בכל תאוותיו של האדם, למשל בענין גניבה, אם תאוותו גדולה כ"כ אזי יגנוב ולא יבוש, אך אם תאוותו אינה גדולה כ"כ, אזי ימנע את עצמו מן הגניבה מפני החרפה.

שלא תהא אהבה מוסתרת בלבד

וזה היה הענין כאן, שאחרי שחטאו ישראל באופן כזה אחר שנתן להם הש"ת את התורה וקראן ממלכת כהנים, ולכן יאמרו הגוים שאין שום מקום בעולם שימחול להם הקב"ה על עוון גדול כזה. והיו סבורים שכביכול חרפה הוא להש"ת למחול להם, ואף אם ימחול להם יחזיק להם הלאה, אבל ודאי אותה אהבה וקרבות כמו שהיה להם מקודם זה לא יהיה מפני שחרפה הוא לו כביכול. ועל בחינה דקה זו היה משה רבינו ע"ה חושש, שמא אע"פ שמחל להם הקב"ה, מ"מ נתקלקל ח"ו האהבה שהיה מקודם, ומעתה יהא רק אהבה נסתרת וקטנה, ועל זה ביקש והתפלל משה שלא יהא בבחי' 'חרפה' כביכול להקב"ה מן הגוים שלא לחבב את ישראל עוד בגלוי. ואמר לו הקב"ה ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, ויעשו משכן העדות, ויראו הגוים האהבה שיש לי להם אהבה גדולה היא ולא אחשוש לחרפה מהם כלל, (ביטורי אביב)

בעטרה שיעטרה לו אמו

וכמה נפלאים ומתאימים דברי המדרש בפרשתנו בו מבואר גודל האהבה שרכש לנו הקב"ה בעת הקמת המשכן, וז"ל המדרש (שמו"ד י"ב) דבר אחר ויביאו את המשכן, הו"ד צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שיעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו, אימתי נאמר הפסוק הזה ביום שעמד המשכן שהיתה שמחה גדולה בישראל שהקב"ה שורה אצלם... רבי שמעון בר יוחאי שאל את רבי אלעזר רבי יוסי איפשר ששמעת מאביך מהו "בעטרה שיעטרה לו אמו", א"ל הן, משל למלך שהיתה לו בת יחידה והיה מחבבה ביותר מדאי והיה קורא אותה בת, לא אז מחבבה עד שקראה אחותי, ועד שקראה אמי. כך הקב"ה בתחלה קרא לישראל בת שנאמר (תהלים מ"ה) שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך, לא אז מחבבך עד שקראן אחותי שנאמר פתחי לי אחותי רעיתי יונתי תמתי וגו', לא אז מחבבך עד שקראן אמי שנאמר (ישעי' י"א) הקשיבו אלי עמי ולאמי אלי האזינו וגו', עמד רשב"י ונשקו על ראשו, עכ"ל המדרש.

אהבת האם היא תכלית האהבה

ודב"ק הרה"ק רבי אברהם מפאריסוב ז"ע לבאר כוונת דברי המדרש, כי הנה הבת אף שאהבתה גדולה לאביה, עם כל זה אינה אהבה אמיתית כי יש לה מחשבה שתקבל ממנו תשלום גמול בעד אהבתה ויש באהבה זו נגיעה, וכן אחותו. אבל לא האם שאין לה שום נגיעה באהבתה רק אהבה השלימה והאמיתית - אהבת הבנים. וזהו "לא אז מחבבך עד שקראן אמי", שבה אהבת הבנים נקיה בלי שום נגיעה רק אהבה שלימה. (זכותא דאברהם, ועיין ההמשך במדור אשכולת הכרם).

לקט אמרות טהורות ופנינים יקרים ז' אדר -

ביום ז' אדר נגמרה תכלית לידתו

...כאשר שמעתי ביחוד פעם אחת מפה קדשו מר אבא מארן [הרה"ק רבי יהודה לייב איגור מלובלין] זצלה"ה ביום ז' אדר על מאמר חז"ל (מגילה י"ג) כיון שנפל פור בחדש אדר שמח המן שמחה גדולה, אמר נפל לי פור בירח שמת בו משה, ולא היה יודע שבשבעה באדר מת ובשבעה באדר נולד. ודקדק למה היה יודע זה יותר מזה, הלא לא היה ידיעתו ממה שכתוב בתורה שבכתב או בתורה שבע"פ, רק ידע מכתבי העתים לקורות העולם, ולמה לא ידע זה כמו זה. גם הלשון "ולא היה יודע שבז' באדר מת" קשה הלא אמרו מקודם שזאת היה יודע ושמת על זה. אך כה דבר בקדשו שאחת לא היה המן יודע ולא היה יכול לדעת ולהשיג זאת בהשגתו שבאותו היום ממש שנראה שמת משה, בעצם היום ההוא ממש נולד, כי אז נ'פעל ונגמרה תכלית לידתו' וביאתו לזה העולם, לתכלית קדושת ישראל בזאת התורה והמצוות אשר שם משה לפני בני ישראל בכל פרטיה וכו'. ואז באמת נולד, בביאתו מזה העולם לעולם העליון, שכמו שביאת האדם לזה העולם נקרא 'נולד' כן גם ביאתו מזה העולם לעולם העליון נקרא 'נולד' בעולם העליון, וכל צדיק האמיתי שבדור בהגיע היום שנפטר בו מזה העולם באותו יום ממש נולד כח מעשיו הקדושים בעולם העליון. (שבט מיהודה)

בשבעה באדר נולד

הנה אמרו ז"ל (מגילה י"ג) כיון שנפל פור בחדש אדר שמח המן שמחה גדולה, אמר נפל לי פור בירח שמת בו משה, ולא היה יודע שבשבעה באדר מת ובשבעה באדר נולד. ולכאורה קשה על לשון הגמרא "ולא היה יודע שבשבעה באדר מת ובשבעה באדר נולד", הלא החלק הזה ידע שבז' באדר מת משה ולכן היה שמח כשנפל הפור בחדש הזה. ועוד קשה מאי אהני לן שנולד באותו יום ג"כ, מכל מקום ריע מזליה כיון שמת בו. ודב"ק "כ"ק אדמו"ר רבי ירמיה מאפאלע זצוקלה"ה (בן הרה"ק אדמו"ר הקון מאמשינאו ז"ע) שבוודאי ידע המן הרשע שבז' באדר מת משה, ולכן היה שמח כשנפל הפור בחדש אדר, אבל הוא לא ידע שיום המיתה של צדיק נחשב כלידה, וגדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהם, ובכל שנה ושנה ביום הילולא הצדיק הולך מעולם לעולם בעולם הנשמות ממדריגה למדריגה גבוהה, ויום פטירתו של הצדיק לא ריע מזליה כלל, אלא אדרבה יש בו בחינת 'לידה' מחדש. וזהו הביאור בדברי הגמרא שלא היה יודע שבשבעה באדר מת ובשבעה באדר נולד, שלא

ידע מענין זה שיום המיתה נחשב כיום הלידה ממש. (פ"ה הרה"ק רבי מענדל איגור מלובלין זצ"ל)

משה רבינו השאיר ברכה לדורות

אמרו חז"ל ולא היה יודע שבשבעה באדר מת, מפרש הרה"ק בעל שפת אמת ז"ע (בתוך דבריו) דהנה ביום מיתתו של משה, השאיר משה רבינו ברכה לכל הדורות, וכמו שנאמר וזאת הברכה אשר ברך משה וגו' לפני מותו, וסיים את ברכתו "על במותימו תדרוך" שהוא רמז על מרדכי שבעט ברגלו על המן...

אימתי נולד משה

הנה בירושלמי (מגילה פ"א ה"ה) נחלקו איזה חודש הוא ה'נוסף' בשנת העיבור, אי אדר ראשון תוספת או אדר שני תוספת. ונראה לפרש דפלוגתא זו ותלוייה בהא דאפלוגו במדרש (שמו"ד א' כ"ד) ביום שהושלך משה רבינו ליאור, ר' חנינא בר פפא אמר אותו היום כ"א בניסן היה, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבון העולמים מי שעתיד לומר שירה על הים ביום זה ילקה במים ביום זה, א"ל אחא בר חנינא אותו היום ששה בסיון היה, אמרו מלא"ש לפני הקב"ה מי שעתיד לקבל תורה מהר סיני ביום זה ילקה ביום זה. ומבואר שם במדרש דשנת לידתו של משה היתה שנת העיבור, ונחלקו מתי נולד משה בז' אדר ראשון או בז' אדר שני (ולמ"ד שהושלך ליאור בכ"א בניסן, על כרחן שנולד באדר א' ונתקיים בו "ותצפתה שלשה ריחים" ע"י שמחשים גם מקצת החדשים. והיינו אדר א' ואדר ב' ורובו של ניסן. ולמ"ד שהושלך ליאור בסיון, אזי נולד באדר ב' ונמצא ג' חדשים מלאים, עיי"ש).

...והנה בענין שנה מעוברת ישראל מוסיפין חודש י"ג, איתא במהרש"א שמספר י"ב חדשים הוא בטבע, וישראל מוסיפין חודש י"ג שהוא 'על הטבע'. והנה איתא בכוזרי שמהות משה רבינו ע"ה איננו בסוג אחד עם מין 'מְדַבֵּר' אלא הוא מין המשיח, שדומם צומח חי מדבר אלו ארבעה הם בטבע, ומהות משה הוא למעלה מן הטבע. ולפי"ז יש לומר שאיש זה שהוא למעלה מהטבע, נאות להולדתו חודש שהוא למעלה מן הטבע, ועל כרחן למ"ד שנולד באדר ראשון, אזי אדר ראשון הוא החודש ה"ג שנתוסף והוא החודש שעל הטבע, ולמ"ד שנולד באדר שני, הוא הוא החודש שנתוסף.

(שם משמאל תרומה תרע"ז)

בכח בני' להתחדש תמיד

לכאורה צ"ב מה שאמרו שלא ידע המן שבו ביום נולד משה, והלא מקרא מפורש הוא "בן מאה ועשרים שנה אנכי היום" ודרשו חז"ל "היום מלאו ימי ושנותי", ולמה לא ידע. וביאר בקדשו "כ"ק מרן אדמו"ר רבי יוסף מאמשינאו זצוקלה"ה דההבדל בין ישראל לעמים הוא, שאומות העולם כשהם עולים עולים מעלה ועלה וכאשר יכול ממדריגתו אין לו תקומה יותר, אבל בישראל עולים מעלה, ואם ח"ו יורדים אפילו באותו רגע יכולים להתחיל עבודה מחדש ככתוב "אשר אנכי מצוך היום - שבכל יום יהיו בעיניך כחדשים", וזה הדבר לא ידע הרשע כי באותו היום שמת יכול להיות 'נולד' ג"כ.

(תני ח"ט)

זמורות הכרם

• אמרות טהורות על ספר תהלים •

לֹדֵךְ לְבָבִי וְחֻלְקִי לְחֻלְקֵי לְעוֹלָם (ע"פ כ"ו)

אבני החושן היו על לב אהרן

לזכרון של שפע רוחנו תמיד לבני'

דב"ק כ"ב אדמו"ר רבי משה מרדכי מפילוב-קאצק
וצוקללה"ה (בתוך דבריו) הנה יש להעיר למה היו צריכין לשתי זכרונות של השבטים באבני אפוד בפני עצמו, ובאבני החשן בפני עצמם, ולכאורה בזכרון אחד היה די. ונראה לי בזה זכרון השבטים שבאבני החשן שנתונים על הלב של הכהן היתה כדי לזכור צדקתם כדי שלא תפסוק מזרעם שפע רוחניות הקדושה, ורצונם של שבטי ישרון יהיה גם בורעם תמיד. ועל כן שפיר שניתן על הלב שהוא מלך על כל האברים וחיותם, היינו כדי שחיות הקדושה ישפע ללבם תמיד, ועל כן נקרא "משפט בני ישראל על לבו" שמשפט הוא לשון קיום לעולם, ועל דרך דכתיב (דברים י"ח) כמשפט הכהנים מאת העם, וכן (ש"א כ"ח) כה עשה דוד וכה משפטו כל הימים.

ומה שהיה צריך עוד לזכרון אבני האפוד, היה כדי שיזכור צדקת השבטים להוריד שפע ופרנסה של צרכי העולם הזה, ועל כן אתי שפיר שבאה זכרון על 'כתפיו' של הכהן, והיינו על דרך שאמרו חז"ל (ירושלמי סוף קדושין) ראית מימך ארי סָבֵל (נושא משאות) ארי קיין שועל חנווני זאב מוכר קדירות והן מתפרנסין בלא צער וכו' ומי גרם לי להיות מתפרנס בצער היו אומר חטאי על שהרעותי מעשי קיפחתי פרנסתי עיי"ש (וכע"פ בבבלי). ואם כן כהן גדול שמשמש את קונו עבור כל ישראל, היה צריך לישא על 'כתפיו' את אבני השם להזכיר צדקת השבטים שלא יקופח פרנסתם ולא יצטרכו להיות 'סבל' נושא משאות עבור פרנסתם ויתפרנסו שלא בצער.

ובזה יובן מה שלא נכתב בפסוק "תמיד" בזכרון אבני האפוד (ורק באבני החושן כתיב תמיד) והיינו משום דעל שפע העולם אין שייך שיהיה תמיד, דצרכי העולם הם רק לשעה, מה שאין כן בשפע רוחניות הקדושה של אבני החשן היה צריך תמיד שלא יפסוק אף רגע אחד מלכוין על זה שיהיו מחוברין תמיד ודבקים בקדושתו, וכמו שנאמר (תהלים ע"ג) צור לבב'י וחלקי אלקים 'לעולם'...

(מדרש משה, תצהו)

ברכת מזל טבא לאנ"ש שהשמחה במעונם

- מ"ה פייש מענדלאוויטש ה"ו, טרא פארק..... לרגל הולדת ינו
- מ"ה ליפא פריעדמאן ה"ו, בעיקוואד..... לרגל איחוס בתו
- מ"ה משה קרימילובסקי ה"ו, ביתו..... לרגל הולדת בנו
- מ"ה שמואל שרגא קרימילובסקי ה"ו, מי ביק..... לרגל הולדת נכדו
- מ"ה שבתי בריינער ה"ו, טרא פארק..... לרגל הולדת בנו
- מ"ה שאול יחזקאל זעלצער ה"ו, וויליאמסבורג..... לרגל הולדת בנו
- מ"ה פינחס פריינד ה"ו, טרא פארק..... לרגל הולדת נכדתו

יהי רצון שיזכו לרוב תענוג ונחת דקדושה

נוטעי הכרם

כ"ק מור אדמו"ר הרה"ק רבי ישעיה מוזשקאט מפראגא זי"ע הרי בשמים ראשי בשמים ה' אדר תרכ"ח

ואלה תולדות
רבינו נולד בשנת תקמ"ג בעיר ווארשא לאביו הגביר הצדיק רבי יעקב משה זצ"ל שהיה מתלמידי הרה"ק המגיד מקאזניץ זי"ע. ואף רבינו עצמו נסע להרה"ק המגיד מקאזניץ זי"ע שקידמו וחבבו עד מאוד, ואחרי פטירתו נסע לבנו הרה"ק רבי משה אלקים בריעה מקאזניץ זי"ע.

כבר בגיל צעיר פקע שמה כלמדן וכעילוי מופלא, וכתב הרבה חידושים בכל מקצועות התורה אשר חלק מהם נדפסו בספרו הרי בשמים. בהגיעו לפרקו דיבר בו נכבדות הרה"ק הרבי מלובלין זי"ע את זיווגו הרבנית הצדיקת בת הרה"ק רבי יצחק מראדוויל זי"ע בן הרה"ק רבי יחיאל מיכל המגיד מזלאטשוב זי"ע.

רבינו אף היה הכותב והמעתיק את דברי תורתו של חותנו הקדוש הרה"ק מראדוויל זי"ע בספרו אור יצחק.

רבינו ישב על כס הרבנות בעיר שידלאוואצא, ובערך בשנת ת"ר נתמנה לכהן פאר ברבנות עיר פראג הסמוכה לווארשא, ורבים וגדולים הסתופפו בצל קדשו ושאלו מלא פניהם ממעיניו טהור. רבינו היה אהוב ונערץ על גדולי וצדיקי דורו, וכולם כיבדוהו והעריצוהו עד לאחת, אף גם כתב רבינו הרבה תשובות ופסקים להלכה שמוזכרים בספרים שונים, והיה לו קשרים הדוקים עם גאוני זמנו. מן הפורסמות הוא ידיוותו וקשרו האמיץ עם הגה"ק בעל חידושי הרי"ם מגור זי"ע אשר נפשו היתה קשורה בנפשו, ובפרט בימי שבתו של הרי"ם בעיר ווארשא הסמוכה לפראגא.

רבינו סבל הרבה יסורים ותלאות וקיבלם בהאהבה, ובפרט בשנותיו האחרונים שהיה רתוק למיטת חליו. ובה כתב עליו הגאון רבי מנחם מענדיל אב"ד שטוצין, בחיבור הספדו על רבינו הנקרא 'פליגי מים', זה לשונו: "הלא זה שר גדול גאון מפורסם, סבא קדישא בקי בכל חדרי התורה בנגלה ובנסתר, היה מזוכה ביסורים למעלה משלשים שנה, ועם כל זה האיר אור פניו לאות שהיה שמח ביסורים..."

יצאתה נשמתו של רבינו בטהרה ביום ערש"ק ה' אדר שנת תרכ"ח לפ"ק, והובל למנוחות בבית החיים שבווארשא לפני כניסת השבת לאחר שהספידוהו גדולי רבני וצדיקי פולין.

המהר"ל בא לרפאות

פעם אחת בהיותו אברך חלה רבינו, והציע אביו רבי יעקב משה לרעייתו - אמו של רבינו, שתמכור את השטערן טיכל (מטפחת יפה) שלה, ובהכסף ידפסו את ספרי המהר"ל מפראג, כסגולה לרפואת בנו. ואכן הדפיסו את ספרי מהר"ל (מהדורת יעריסלוב) מעוטר בהסכמת רבו המגיד הק' מקאזניץ זי"ע. אחר כמה ימים נכנס רבינו אצל אביו והיה מזיע כולו, וסיפר לו שנראה אליו זקן אחד ושאלו איפה כואב לו, ועבר ביזו על כל גופו, ובכל מקום שהניח ידו תיכף נתרפא. ושאלו אביו למראה הזקן, וצייר רבינו את צורת הזקן, אמר לו אביו שנראה שהיה זה המהר"ל מפראג בעצמו, שפעם חלה אף הוא ואליו המהר"ל נרפא, ומאז זוכר הוא את צורתו.

(מאמר מרדכי)

הרה"ק מקאזניץ מזמינו לשמחתו

כשנולד הרה"ק רבי ירחמיאל משה מקאזניץ וצוקללה"ה רצה הרה"ק רבי ישעי' מפראגא זי"ע לנסוע לגראדיסק ולהשתתף בשמחת הברית מילה, אמנם אנשי שלומו הניאו אותו מזה, יען שהיה איש שיבה ותש כח מאד. ויהי ביום שהיה הברית מילה, בא המגיד הקדוש מקאזניץ זי"ע בחלום להרה"ק רבי ישעי' ואמר לו "אצלי הוא היום יום שמחה, ואתם תשבו פה?". ויקץ הרה"ק ויצו שחיש מהר יראו עגלה עבורו ויסע לגראדיסק, ובא לבית המדרש בדיוק כאשר הכניסו את התינוק לבית המדרש למולו.

(ספרן של צדיקים)

רעים אהובים

מסופר שכשהתחיל רבינו להנהיג עדה אחרי חתונתו, באו וסיפרו כן לריעו ועמיתו החידושי הרי"ם זי"ע, וביקשו ממנו שיסע לרבינו ויאמר לו מוסר על זה שמנהיג עדה ולובש בגדי לבן, אמנם השיב הח' הרי"ם "ממה נפשך אם הוא רבי, הרי טוב, ואם לאו אינני רוצה לצער את חברי". פעם אחת בערב ראש חודש למד הח' הרי"ם זי"ע עם תלמידיו איזה סוגיא עמוקה, ופלפלו הרבה בזה, אמר להם הח' הרי"ם לתלמידיו בא נלך לפראגא. וכשבאו לשם קבלם רבינו ושמחו הצדיקים יחדיו, ובתוך דבריו פתח רבינו והתחיל לדבר מזו הסוגיא שעסקו בו הח' הרי"ם ותלמידיו, ואמר על כך לפול נאה, והח' הרי"ם דחף את תלמידיו מאחוריו ולומר ראו מה רצינת ממנו, שראו עין בעין את רוח קדשו. ובלילה עשה רבינו סעודה גדולה לראש חודש, ואחר הסעודה ליווה רבינו את הח' הרי"ם זי"ע עד לווארשא (הסמוכה), וכשבאו לווארשא חזר הח' הרי"ם וליווה את רבינו למעונו, וכן הלכו וחזרו זה עם זה כל הלילה.

(זכרון חן)

משכיל אל דל

זכרו של רבינו שכל הכסף המובא אליו מן המסתופפים בצל קדשו, פיזר ונתן לאביונים ולא החזיקם לעצמו. פעם שאלו אותו הרי נותנים למר כסף כדי שיהנה מזה, ומדוע הוא מחלק את הכל לצדקה, כלום למטרה זו קיבל הכסף? השיב רבינו "נותנים לי כדי ליהנות, ואני הנהה ממותן צדקה".

מסופר שבעירו של רבינו התגורר עני סגי נהור ל"ע שהיה מוכר בייגלעך (מכיים) בשוק, פעם תפסו אותו שוטרים ולקחו ממנו את הבייגלעך כי לא היה לו רשיון למכור. אולם היות שלא היתה לו פרנסה אחרת, באין ברירה נעמד גם למחרת למכור כעכים, והנה כאשר ראהו רבינו הדרדו וקנה ממנו את כל הכעכים, בטרם יתפס על ידי השוטרים, וכך עשה מדי יום בימיו. פעם שאלוהו תלמידיו ללמדנו רבינו מה איכפת לכם אם ישארו הבייגלעך אצל העני, הלא אפשר ליתן לו את המעות לפרנסתו, ובד בבד גם להשאיר את הבייגלעך אצלו, הרי ממילא אין לרבי צורך בבייגלעך. ענה להם רבינו אם אני קונה אצלו את כל הכעכים, והוא בא לביתו כשסלו ריק, אומרת לו בעלת הבית "איזה סוחר מצליח אתה, כה מהר הצלחת למכור את כל הכעכים", ואז יכבדו אותו בביתו, אבל אם אתן לו את הכסף והבייגלעך ישארו אצלו, לא ינעם לו, שהרי קיבל כסף של חסד, ומדוע שאקח ממנו את העונג והכבוד...

(שרפ קודש)

שעשה לי כל צרכי

סיפרו חסידים שרבינו היה רגיל לברך בכל יום בהתלהבות גדולה את הברכה "שעשה לי כל צרכי", וכששאלו אותו ולשמחה מה זו עושה, השיב להם רבינו: "אגיד לכם, מזה הדבר שזקוק לו שפל כמוני בעולם הזה, הוי אומר לקצת יסורים כדי לזכך גופי, ועתה כשהיסורים אצלי לא אברך עליהם?..."

ושבו שאלו אותו חסידיו כשראוהו שוכב ביסורים, אם היסורים הם דבר טוב מדוע לא תקנו ברכה עליהם? השיב להם רבינו בודאי תקנו ברכה, והיא "שעשה לי כל צרכי".

(חסידים מספרים)

הוא היה אומר

...ועל זה יהיה עיקר תפלת האדם על כפרת עונותיו שלא יגרום טומאה בחטאיו לכביכול, וכמו שאמר הרה"ק רבי ישעי' מפראגא על הכתוב (תהלים ק"ל) "כי עמך הסליחה" מה שאני מבקש מהקב"ה שיסלח לי עונותי היא מחמת "כי עמך" שגרמתי שכביכול שוכן בתוך טומאתם...

מסירות נפש ממש

איתא במשנה במסכת ברכות "האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך, מה שאין רשאין לעשות כן בתפלה". ואמר החידושי הרי"ם משמו של הרה"ק רבי ישעי' מוזשקאט מפראגא זי"ע הטעם, כיון דקריאת שמע צריך להיות במסירות נפש א"כ מה יראה שייך שירא שמא יפול, הרי אז מפקיר את נפשו ואינו ירא כלל, אבל בתפלה שייך שפיר לומר דירא שמא יפול ואינו מכוין, ודפח"ח.

(חידושי הרי"ם)